

A Corpus Driven Study of the Word “Death” in Persian Poetry: With a Focus on Conceptual Metaphor Theory

Jalal Tabashir¹

Ph.D. candidate of Linguistics, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran

Abstract

This study investigates the concept of death in the *Masnavi* and the *Shahnameh* within the framework of Conceptual Metaphor Theory (CMT). The research aims to identify the concrete source domains that form the basis for conceptualizing death. The data consist of the complete texts of the *Masnavi* and the *Shahnameh*, which were compiled into a raw corpus and saved in text format; for data analysis and processing, the concordance software AntConc was employed. The study adopts a corpus-based, descriptive–analytical approach. The findings indicate that *Masnavi* employs 24 source domains and *Shahnameh* hires 19 ones, with nine shared domains reflecting the poets’ common understanding of death. The variation in domains stems from their life experiences and the genres of their works. Rumi emphasizes transformation and liberation, whereas Ferdowsi focuses on battle and annihilation. Thus, each poet’s metaphors not only reveal their perspectives on death but also reflect their broader cultural and religious worldviews.

Keywords: Cognitive semantics, Conceptual Metaphors, Persian poems, Source and Target Domains.

1. j.tabashir@ihcs.ac.ir (Corresponding Author)

How to cite: Tabashir, J. (2025). A Corpus Driven Study of the Word “Death” in Persian Poetry: With a Focus on Conceptual Metaphor Theory. *Language and Linguistics*, 21(41), 359-380. doi: [10.30465/lsi.2026.47538.1723](https://doi.org/10.30465/lsi.2026.47538.1723)

1. Introduction

The present study examines the concept of death in the Persian texts of *Shahnameh* and *Masnavi* within the framework of Conceptual Metaphor Theory. Conceptual metaphors are essential tools for analyzing abstract concepts, as they allow for the comprehension and concretization of such concepts by linking them to tangible experiences and source domains. Accordingly, this framework plays a particularly significant role in concretizing the abstract concept of “death” in Persian poetry. Analyzing conceptual metaphors enables researchers to systematically investigate poets’ perspectives on death, the source domains employed, and the semantic patterns that emerge. The primary objective of this study is to identify the source domains in the *Shahnameh* and the *Masnavi*, examine the similarities and differences in their conceptualizations of death, and ultimately interpret the findings. By employing corpus-based methods and tools such as AntConc for data analysis, the study adopts a descriptive–analytical approach grounded in corpus evidence. The findings not only offer a deeper understanding of the depiction of death in Persian poetry but also reflect the influence of poets’ lived experiences, poetic genres, and broader cultural and religious worldviews on their conceptualization of this phenomenon.

Research Question(s)

- How do Ferdowsi and Rumi employ conceptual metaphors and which source domains do they use to conceptualize death?
- What are the similarities and differences between the source domains of the *Shahnameh* and the *Masnavi*?
- How can the similarities and differences in Ferdowsi’s and Rumi’s perspectives on death be explained?

2. Literature Review

Previous studies have shown that conceptual metaphors are essential tools for analyzing linguistic and cultural perceptions of death. Owiredu (2020), examining Hebrew and Akan, demonstrated that speakers of both languages employ similar source domains and comparable views on death. Solheim (2014), analyzing English and American obituary notices, identified “motion” and “emotion” as the primary source domains and highlighted cultural differences between the two contexts. Domestic studies, such as those by Sadeghi et al. (2022) and Khalifelou and Mojahidi (2022), explored conceptual metaphors in Persian poetry, revealing that metaphors reflect poets’ worldviews, cognitive frameworks, and stylistic features.

Specifically, Shabanzlou (2019, 2020) and Aryan and Talkhabi (2020) analyzed death in Persian mystical and contemporary poetry, showing that metaphors simultaneously convey the philosophical, religious, and literary dimensions of the concept. Despite these contributions, research systematically examining death metaphors in classical Persian poetry, particularly the differing perspectives of prominent poets like Ferdowsi and Rumi, remains limited. The present study aims to fill this gap by employing a corpus-based, descriptive–analytical approach to investigate how death is metaphorically conceptualized and how poetic style influences poets’ conceptualization of death, thus it contributes to both cognitive linguistics and Persian literary studies.

3. Methodology

The texts were selected because of their authors’ distinct perspectives - Ferdowsi as an epic poet and Rumi as a mystic- which make their conceptualizations of death particularly insightful. The dataset comprises the complete texts of both works. The *Shahnameh* Word file was retrieved from <http://www.satveh.blogfa.com>, and the *Masnavi* file from <https://shefa.4kia.ir>. After removing the extraneous material, the texts were compiled into seven raw corpus files using Word 2013, resulting in a total of 99,838 words (38,895 from the *Masnavi* and 60,943 from the *Shahnameh*). As the study does not test a formal hypothesis, it adopts a corpus-based, descriptive–analytical approach. Data processing and analysis were carried out using the AntConc concordance software, which enabled a systematic examination of metaphorical conceptualizations of death in both texts.

6. Conclusion

The findings of the study indicated that in Rumi’s poetry, conceptual metaphors for death, such as likening it to planting seeds, floods, or birth, are grounded in mythological foundations. Rumi draws on mythological sources and Qur’anic concepts, offering multifaceted perspectives on death and creating rich and imaginative imagery. He employs twenty-four source domains to concretize the abstract concept of death including: journey, illness, predatory animal, time, path, terrifying being, planting, autumn, maturity, growth, liberation, hunter, human, prison, reaper, separation, judge, food, wine, guest, agent of knowledge, flood or storm, place, and evolution.

For Rumi, death is sometimes perceived as pleasant and at other times as unpleasant. It is pleasant in the sense that death facilitates transformation, maturation, evolution, liberation, and serves as a path from the temporal to

the eternal, representing the sole route to felicity and immortality. In essence, Rumi perceives death as a bridge to truth and a release from worldly corruption. Conversely, he also depicts death as merciless, bloodthirsty, and hostile to humans, leading to destruction and annihilation. Moreover, death is likened to wine, which can taste sweet or bitter. This duality in Rumi's perspective reflects his mystical and religious worldview, wherein death is considered a positive event for the faithful but a punishment for the wicked. Ferdowsi, however, conceptualizes death in a somewhat distinct manner differently, relying more heavily on predators and fearsome which beings as source domains. He employs nineteen source domains including: fire, place, moving object, object, path or bridge, hunter, human, predatory animal, wind, prison, eagle, destination, terrifying being, poison or wine, sharp object, obstacle, pain, door, and person's name. In the *Shahnameh*, death is depicted as a dynamic and active entity -constantly moving, warring, hunter, spilling blood, and tearing apart- reflecting Ferdowsi's epic poetic orientation. His frequent references to battles, heroes, and martial instruments such as clubs, spears, swords, and bows create a threatening atmosphere, which in turn shapes his choice of source domains. Among the source domains employed in the two corpora, nine are shared, indicating a shared understanding of death between the two poets. According to Lakoff and Johnson (1999), metaphors are rooted in embodied human experience, and conceptual thinking based on metaphors originates from embodied cognition (Kövecses, 2005, p. 2). The diversity of metaphors observed in this study can be attributed to differences in personal experiences, poetic genre, and the creative use of concrete phenomena to conceptualize an abstract entity.

بررسی پیکره‌محور واژه «مرگ» در اشعار فارسی با تکیه بر نظریه استعاره مفهومی

جلال تباشیر

دانشجوی دکترای زبان‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

چکیده

پژوهش حاضر، به بررسی مفهوم «مرگ» با تکیه بر نظریه استعاره‌های مفهومی، در دو اثر مثنوی معنوی و شاهنامه، می‌پردازد، با این هدف که مشخص سازد جهت مفهوم‌سازی پدیده مرگ، چه پدیده‌های ملموسی به عنوان مبنا قرار گرفته‌اند. جهت گردآوری داده‌ها تلاش شده است از تمام متون دو اثر (۶ دفتر مثنوی معنوی و شاهنامه) یک پیکره خام در قالب نرم‌افزار Word تهیه شود و بر اساس فرمت Text ذخیره گردد؛ جهت تحلیل و پردازش داده‌ها، از نرم‌افزار واژه‌نمای Ant Conc استفاده شده است. روش پژوهش حاضر، پیکره‌محور و از نوع توصیفی-تحلیلی است. پس از جستجوی واژه «مرگ» و استخراج داده‌ها به تحلیل آن‌ها پرداخته شد. نتایج پژوهش نشان داد که جهت مفهوم‌سازی پدیده مرگ در مثنوی معنوی از تعداد ۲۴ حوزه مبدأ و در شاهنامه نیز از ۱۹ حوزه مبدأ بهره جسته‌اند. همچنین از مقایسه حوزه‌های مبدأ به کار گرفته شده تعداد ۹ حوزه در دو اثر مشترک است؛ این حوزه‌های مشترک، نشان‌دهنده میزان درک مشترک دو شاعر، از مفهوم مرگ است؛ همچنین دلیل تنوع و تفاوت حوزه‌های مبدأ به تجربه زیستی شاعران و ژانر اثر برمی‌گردد. به طور کلی، تجربه‌های زیسته و سبک شعری مولانا و فردوسی تأثیر مستقیمی بر نگرش و تصویرسازی آن‌ها از مرگ داشته است. مولانا بیشتر بر مفهوم تکامل و رهایی تمرکز دارد، در حالی که فردوسی به جنگ و نیستی توجه می‌کند، بنابراین، استعاره‌های به کاررفته توسط هر شاعر نه تنها نگرش آن‌ها به مرگ را نشان می‌دهد، بلکه بازتابی از جهان‌بینی فرهنگی و دینی آن‌ها نیز محسوب می‌شود.

کلیدواژه: معنی‌شناسی شناختی، استعاره‌های مفهومی، واژه مرگ، حوزه‌های مبدأ و مقصد، اشعار فارسی.

۱- مقدمه و بیان مسئله

زبان‌شناسی شناختی به رابطهٔ زبان و ذهن انسان با دنیای پیرامون او می‌پردازد. زبان‌شناسی شناختی مجموعه‌ای از رویکردهای متفاوت نسبت به زبان است که این رویکردها در اصل دارای ویژگی‌های مشترکی هستند که منجر به تشکیل رویکردی واحد به نام زبان‌شناسی شناختی شده‌اند (گیرارتز، ۲۰۰۶: ۲). یکی از این رویکردها، معناشناسی شناختی است. ایوانز^۱ (۲۰۰۷: ۵) معناشناسی شناختی را یکی از رویکردهای شناختی به زبان می‌داند که به مطالعه ارتباط بین تجربه، نظام‌های مفهومی و ساختار معنایی که به‌وسیله زبان رمزگذاری شده است، می‌پردازد. معناشناسی شناختی شامل نظریه‌های متفاوتی از جمله استعارهٔ مفهومی، طرحوارهٔ تصویری، فضاها، ذهنی، آمیختگی مفهومی و ... است. نظریهٔ استعاره‌های مفهومی یکی از نظریه‌های مهم و اساسی در معناشناسی شناختی است (راسخ‌مهند، ۱۳۹۶: ۵۶).

در دیدگاه شناختی، استعاره را پدیده‌ای شناختی می‌دانند که نه تنها در زبان، بلکه در تمام زندگی روزمره از جمله اندیشیدن و عمل حضور دارد و نظام مفهومی کاربران زبان که در چهارچوب آن می‌اندیشند و عمل می‌کنند، ماهیتی استعاری دارند. لیکاف و جانسون^۲ (۲۰۰۸: ۱۳) معتقدند که مفاهیم حاکم بر اندیشهٔ انسان، ساختار ادراک آنان را شکل می‌دهند و نحوه عملکرد فرد در جهان و چگونگی برقراری تعامل با هم‌نوعان خود را مشخص می‌کند. آنان بر این باورند که مفاهیم انتزاعی در حوزهٔ نظام مفهومی کاربران زبان با بهره‌گیری از مفاهیم عینی سازمان‌دهی می‌شوند. به بیانی دیگر، کاربران زبان مفاهیم انتزاعی را بر پایه استعاره‌های مفهومی عینی‌سازی می‌کنند و این استعاره‌های مفهومی مبتنی بر تجربه‌های انسان هستند (صفوی، ۱۳۹۷: ۳۷۰).

در حقیقت، استعاره سازوکار شناختی است که از طریق آن یک قلمروی عینی و تجربی به‌طور تقریبی بر قلمرو تجربی دیگر نگاشت می‌شود، به‌طوری‌که قلمرو دوم از طریق قلمرو اول درک می‌گردد. قلمرویی که نگاشت می‌شود، «مبدأ» و قلمرویی که نگاشت بر آن صورت می‌گیرد، «مقصد» نام دارد (بارسلونا^۳، ۲۰۱۲: ۳). به بیانی ساده‌تر، استعاره از دو حوزه مبدأ و مقصد تشکیل شده است و ارتباط بین این دو حوزه به گونه‌ای است که یک حوزه مبدأ می‌تواند با چند حوزه مقصد در ارتباط باشد و بالعکس. از طرفی نیز، حوزه مبدأ دارای ماهیتی عینی و درک آن آسان است، در مقابل حوزه مقصد ماهیتی انتزاعی‌تر دارد و درک و توصیف آن مشکل است (کوچش^۴، ۲۰۰۵: ۵-۶).

1. Evans Vyvyan
2. Lakoff & Johnson
3. Antonio Barcelona
4. Zoltán kövecses

گاهی در یک گفتمان دیده می‌شود که یک مفهوم مبدأ با یک یا چند قلمروی مقصد در ارتباط هستند که زبان‌شناسان شناختی آن را «دامنه استعاره»^۱ می‌نامند. دامنه استعاره به گستردگی کاملی از موارد مختلف اشاره دارد که در آن یک قلمروی مبدأ (مانند ساختمان) برای توصیف و درک چند قلمروی مقصد (نظریه، حرفه، رابطه) به کار گرفته می‌شوند (بارسلونا،^۲ ۱۳۹۹: ۱۲۹-۱۲۸). با این وجود می‌توان گفت که قلمروهای مقصد از نوع نظام‌های انتزاعی پیچیده هستند که به صورت قلمرویی غیر فیزیکی درک می‌شوند و اجزای آن به صورت پیچیده‌ای با یکدیگر در تعامل هستند. از طرفی، قلمروی مبدأ بر یک یا تعداد محدودی از جنبه‌های قلمروی مقصد تأکید دارد و به صورت نظام‌مند، مفاهیم از پیش تعیین شده را به مجموعه‌ای از قلمروهای مقصد که با آن‌ها در ارتباط هستند منتقل می‌کند (همان: ۱۳۲-۱۳۳).

در تعریف استعاره به مفهوم نگاشت اشاره شد. منظور از نگاشت در بحث استعاره، یک مدار نوروئی پیچیده‌ای است که به هنگام برانگیخته شدن، مدارهای دیگری را از طریق مدارهای ارتباطی فعال می‌کند (نیلپور، ۱۳۹۶: ۱۲۹). گریدی^۳ (۲۰۰۷: ۱۹۰) نیز نگاشت را یک انطباق استعاری بین مفاهیم مرتبط می‌داند که باعث ایجاد تناظر بین دو حوزه مفهومی (مبدأ و مقصد) می‌شود. درواقع، در استعاره، برخی از جنبه‌های قلمروی مقصد که انتزاعی‌تر هستند با یک قلمروی مبدأ که غیر انتزاعی و ملموس هستند هم‌بسته می‌شوند و این همبستگی از طریق ویژگی‌های مشترک بین دو قلمرو ایجاد می‌گردد و باعث ایجاد نگاشت بین آن‌ها می‌شود (بارسلونا، ۱۳۹۹: ۱۹۰).

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، نظریه استعاره‌های مفهومی به عنوان یک نظریه بنیادین در مطالعات شناختی، فقط مختص زبان ادب نیست، بلکه بیشتر به نظام مفهومی انسان مربوط است و از آنجایی که نظام مفهومی ماهیتی استعاری دارد، بررسی نظریه استعاره در جهت تبیین کارکرد ذهن در برخورد با جهان خارج حائز اهمیت است. بنابراین، لازم است داستان، اشعار، پندهای آموزنده و متون گفتاری و نوشتاری را از این دیدگاه مورد بررسی قرار داد تا روشن شود که بزرگان و پیشینیان ما برای رساندن مفاهیم و معانی چگونه از استعاره‌ها در گفته‌های خود بهره برده‌اند.

در پژوهش حاضر، به بررسی مفهوم مرگ در متون شاهنامه و مثنوی از دیدگاه استعاره‌های مفهومی پرداخته می‌شود، با این هدف که روشن شود شاعران فارسی‌زبان برای عینی‌سازی

1. The Scope of Metaphor

۲. نظریه ساختمان است؛ حرفه ساختمان است، رابطه ساختمان است

3. Grady

مفهوم انتزاعی مرگ از چه حوزه‌های مبدأ استفاده می‌کنند و چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در نگرش آن‌ها نسبت به مرگ وجود دارد. بنابراین، هدف پژوهش حاضر در قالب سه سوال بدین شکل مطرح می‌شود:

۱. در اشعار فردوسی و مولانا برای عینی‌سازی مفهوم مرگ چگونه از استعاره‌های مفهومی و از چه حوزه‌هایی بهره گرفته شده است؟
۲. چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین حوزه‌های مبدأ به کار گرفته شده در شاهنامه و مثنوی وجود دارد؟
۳. شباهت‌ها و تفاوت‌های نگرش مولانا و فردوسی نسبت به مفهوم مرگ را چگونه می‌توان توجیه کرد؟

۲- پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های چشم‌گیری در رابطه با استعاره‌های مفهومی به‌طور عام و استعاره‌های مفهومی در اشعار ایرانی به‌طور خاص صورت گرفته است، بنابراین در ادامه بخش پیش رو، به چند مورد از مطالعات انجام‌شده، مرتبط با موضوع مرگ اشاره می‌شود:

اواپردیو^۱ (۲۰۲۰) استعاره‌ها و تعبیرهای مرگ را در دو زبان عبری و آکان را در چهارچوب مدل لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) مورد مطالعه قرار داد، با این هدف که نگرش گویشوران هر دو زبان را نسبت به مرگ بسنجد. وی تعبیرهای مختلفی از مفهوم مرگ را از هر دو زبان در پنج دسته قرار داد تا تفاوت‌ها و شباهت‌های مفهوم‌سازی در هر دو زبان را به دست دهد. نتایج نشان می‌دهد که گویشوران هر دو زبان نسبت به مفهوم مرگ نگرش مشابهی دارند و از حوزه‌های مبدأ مشابهی برای مفهوم‌سازی مرگ بهره جسته‌اند.

سولهایم^۲ (۲۰۱۴) به بررسی استعاره‌ها و مفهوم‌سازی مرگ در آگهی‌های ترحیم انگلیس و آمریکا بر اساس مدل لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) پرداخت. یافته‌های حاصل از تحقیق نشان داد دو حوزه «حرکت» و «احساسات» (احساسات خانواده‌های بازمانده نسبت به متوفی) رایج‌ترین حوزه مورد استفاده در هر دو زبان است. همچنین در آگهی‌های ترحیم آمریکایی از حوزه‌های کمتری جهت مفهوم‌سازی استفاده شده است و عمدتاً بر دو حوزه ذکرشده تمرکز دارند درحالی‌که در زبان بریتانیا برای مفهوم مرگ از هشت حوزه مبدأ بهره گرفته‌اند. درنهایت، استعاره‌های مربوط به مرگ در آمریکا مذهبی هستند اما در زبان بریتانیا مرگ برای مرده‌ها امری مثبت و برای زنده‌ها منفی ارزیابی شده است.

1. Owiredu charles

2. Solheim Mari Anette Dittmann (M. A. D)

صادقی و همکاران (۱۴۰۱) مفهوم استعاره‌ی زمان در اشعار حافظ و ملک خاتون را بررسی کرده‌اند. روش انجام پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی و استنادی است. یافته‌های پژوهش نشان داد استعاره‌ی مفهومی زمان در دیوان هر دو شاعر بازتاباننده‌ی دیدگاه فکری و جهان‌بینی آنان است که نشئت گرفته از نظام مفهومی است که بر ساختار فکری‌شان سایه افکنده است؛ در دیوان جهان ملک خاتون این بخش از ابیات عمدتاً در قالب تشخیص سروده شده و بازتاب وقایعی است که برای او روی داده است. او زمان را همراهی ناپایدار، بی‌وفا، دزد، ستمکار و گردون‌های بیدادگر می‌داند. استعاره‌ی مفهومی زمان در دیوان حافظ با توجه به شخصیت چندبعدی حافظ، اشراف او بر فرهنگ اسلامی و عرفانی، شور و شوق و خلاقیت شاعرانه، مشرب فکری و فلسفی، مبین امید، اغتنام فرصت، حالات خوشی و سرمدی، وقت آرمانی و تفکرات خیامی است که از طریق استعاره، مفهوم‌سازی شده است.

خلیفه‌لو و مجاهدی (۱۴۰۱) به بررسی بازنمایی استعاره‌های مفهومی داستان سیاوش در شاهنامه پرداخته‌اند. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که استعاره‌های هستی‌شناختی دارای بیشترین میزان استفاده بوده است و استعاره‌های جهتی کمترین کاربرد را داشته‌اند.

اسداللهی و سبزعلی پور (۱۴۰۰) به تحلیل استعاره‌های مفهومی با هدف بررسی مفهوم‌سازی باد صبا در اشعار حافظ پرداختند. تحلیل داده‌های تحقیق نشان می‌دهد که صبا در ادبیات فارسی از نظر شناختی یک انسانِ عاشق، طبیب، پرده‌دار، سنگ صبور، رازدار و درعین حال، یک انسانِ سخن‌چین، بیمار، دروغ‌گو، رقیب و بی‌وفا ترسیم شده است.

شعبانلو (۱۳۹۹) مفهوم مرگ را از دیدگاه نظریه‌ی استعاره‌ی مفهومی بررسی کرده است. وی معتقد است که مولوی مانند بیشتر عرفا، مرگ را در چارچوب «سفر بازگشت و بالارونده به سوی اصل/حق/حقیقت» شناخته است و از این رهگذر، راه سلوک عرفانی را باز نموده و مرگ را روش شناخت حقیقت و نیل به عرفان معرفی کرده و نقش مهم آن را در فرایند دریافت معرفت الهی و سلوک عرفانی نشان داده است. مبنای این استعاره، اصل دوگانگی جان و تن در باور به ثنویت ایرانیان باستان است که در منطقه‌ی آسیای غربی و شمال آفریقا و جنوب اروپا گسترش یافته بود تا این که از خرقة «مُثل» افلاطون سر برآورد.

آریان و تلخابی (۱۳۹۹) با تکیه بر نظریه‌ی استعاره‌های مفهومی، مفهوم مرگ را در شعرهای فروغ فرخزاد، با هدف تبیین پایه‌های شناختی شاعر از مفهوم مرگ بررسی کردند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که استعاره‌های شعر فروغ نشانگر نظام شناختی او هستند.

شعبانلو (۱۳۹۸) به بررسی منشأ قرآنی استعاره‌های مفهومی مرگ در مثنوی پرداخته است. وی به این نتیجه رسیده است که از سه نوع مرگ (ذاتی، اختیاری، اضطراری) که مولوی بدان‌ها قائل است، فقط مرگ ذاتی و اختیاری در قرآن کریم نیست و تنها به مرگ اضطراری اشاره

شده است که به صورت گرداب، زندگی، خزان، خواب، نوشیدنی، مأمور و سفر بازتاب یافته است. اما مولوی به دلیل تبحر در قرآن کریم، بهره‌وافر از کلام الله برده و سیمای مرگ را با تنوع بیشتر به صورت آب نیل، سیل، دریا، قاضی، سرهنگ، گرگ، خزان، کاشتن دانه و رویش آن، زادن، بلوغ، رهایی از زندان و جستن از جو ترسیم کرده است که همگی مفهوم حرکت را در خود دارند و در ذیل کلان استعاره «مرگ، سفر بازگشت است» می‌گنجند.

سراج و محمودی (۱۳۹۷) به بررسی استعاره مفهومی حوزه اخلاق در شاهنامه فردوسی پرداخته‌اند. آن‌ها ۳۸۰۰ بیت از شاهنامه با روش توصیفی و تحلیلی بررسی کرده‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که فردوسی از حوزه‌های مبدأ ساختمان، شیء، انسان، تاریکی و روشنایی، لباس، سفر، جهت بالا و پایین و شغل جهت عینی‌سازی مفاهیم حوزه اخلاق استفاده کرده است.

حسینی (۱۳۹۶) به بررسی استعاره مفهومی در زبان کردی پرداخت، وی طیف وسیعی از مفاهیم انتزاعی در اشعار شیرکو بیکس (شاعر معاصر کرد) را مورد مطالعه قرار داد. نتایج حاصل نشان داد که بیشترین مفاهیم انتزاعی در حوزه مقصد مفهوم مرگ، اندوه و عشق هستند که برای مفهوم مرگ حوزه‌های مبدأ انسان و حرکت از پرکاربردترین‌ها هستند و همچنین برای اندوه، نیرو و شیء و درنهایت برای مفهوم عشق، گرما و سلامتی کاربرد بیشتری داشته‌اند.

پدیده مرگ در زندگی انسان‌ها امری مهم و قابل تأمل است و اهمیت آن منجر به پدیده آمدن نگرش‌ها و دیدگاه‌های متفاوت در جوامع مختلف شده است. با توجه به مطالعات انجام‌شده در زمینه مرگ و استعاره‌های مفهومی این تفاوت و شباهت نگرش‌های متفاوت قابل‌درک است. نویسندگان و شاعران و عارفان هرکدام به شکلی به توصیف و تعریف مرگ پرداخته‌اند. در پژوهش حاضر نیز قصد بر آن است تا مفهوم مرگ را در دو اثر ارزشمند فارسی، یعنی شاهنامه و مثنوی مورد بررسی قرار گیرد، با این هدف که مشخص شود سبک شعری تا چه اندازه در نگرش شاعر نسبت به پدیده‌ها از جمله «مرگ» تأثیرگذار است.

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر بخش کوچکی از یک پروژه است که هدف آن بررسی مفهوم مرگ در اندیشه شاعران و نویسندگان زبان‌های مختلف است. داده‌های مطالعه پیش رو از دو اثر ارزشمند زبان فارسی یعنی شاهنامه فردوسی و مثنوی معنوی مولانا استخراج شده‌اند، هدف از انتخاب این آثار در پژوهش حاضر، نوع نگرش شاعران به جهان پیرامون خود است، از آنجایی که فردوسی شاعری حماسه‌سرا و مولانا تفکری عرفانی دارد، نوع نگرش آن‌ها به پدیده مرگ حائز اهمیت است. داده‌های این پژوهش، شامل تمام متون دو اثر مذکور است؛ به طوری که فایل Word

شاهنامه از سایت <http://www.satveh.blogfa.com> و فایل Word مثنوی (۶ دفتر مولانا) از سایت <https://shefa.4kia.ir> بارگیری شدند و توسط نگارنده متون اضافی از جمله فهرست کتاب و توضیحاتی در مورد وبسایت‌ها از داخل فایل حذف و متن شعر هر دو اثر بر اساس فونت (B Nazanin) و اندازه (۱۲) استاندارد مرتب و در هفت فایل در نرم‌افزار Word 2013 (۶ دفتر مثنوی و ۱ فایل شاهنامه) به صورت یک پیکره خام ذخیره شدند. متن این پیکره^۱ شامل ۹۹۸۳۳۸ واژه (۳۸۸۹۵۰ واژه مربوط به مثنوی و ۶۰۹۳۸۸ مربوط به شاهنامه) است.

جدول ۴: حجم پیکره و زیرپیکره‌ها

پیکره خام متن شاهنامه و مثنوی معنوی			
زیرپیکره‌ها	تعداد توکن‌واژه‌ها	تعداد تایپ‌واژه‌ها	فراوانی واژه «مرگ»
زیرپیکره مثنوی دفتر اول	۶۲۲۳۶	۸۹۸۷	۳۹
زیرپیکره مثنوی دفتر دوم	۵۵۳۶۲	۸۴۵۲	۱۱
زیرپیکره مثنوی دفتر سوم	۷۱۴۷۴	۱۰۲۸۵	۷۴
زیرپیکره مثنوی دفتر چهارم	۵۸۰۴۷	۸۶۹۳	۳۲
زیرپیکره مثنوی دفتر پنجم	۶۷۵۱۵	۹۶۳۱	۴۴
زیرپیکره مثنوی دفتر ششم	۷۴۳۱۶	۱۰۶۳۴	۴۵
زیرپیکره متن شاهنامه	۶۰۹۳۸۸	۱۴۴۰۶	۲۹۱
حجم کل پیکره	۹۹۸۳۳۸	۷۱۰۸۸	۵۳۶

از آنجایی که پژوهش حاضر در چهارچوب زبان‌شناسی پیکره‌ای صورت گرفته است، بنابراین، در مرحله بعد فایل‌های Word به فرمت Text تبدیل شدند تا به وسیله نرم‌افزارهای واژه‌نمای پیکره، پردازش شوند. پژوهش حاضر فاقد فرضیه است، از این رو، از رویکرد پیکره‌محور و جهت انجام پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته شده است؛ در نهایت، جهت تحلیل و پردازش داده‌ها از نرم‌افزار واژه‌نمای AntConc استفاده شده است. نتایج حاصل از پردازش متن در نرم‌افزار AntConc در جدول (۱) قابل مشاهده است.

بعد از بارگذاری فایل‌ها در نرم‌افزار AntConc برای به دست آوردن وقوع‌های واژه «مرگ»، عبارت *مرگ* جستجو شد. نتایج بازایی در سطرهای واژه‌نمایی نمایش داده شد (شکل ۱). از آنجایی که داده‌های زبان فارسی در این نرم‌افزار از چپ به راست قابل نمایش است، بنابراین برای تحلیل راحت‌تر و دقیق‌تر داده‌ها، از نرم‌افزار اکسل استفاده شده است. باتوجه به وجود اشتباهات املائی احتمالی، یا وجود واژه‌های احتمالی هم‌آوا و هم‌نویسه در پیکره، تک‌تک سطرها به صورت دستی بررسی شدند تا از مرتبط بودن نتایج با هدف تحقیق اطمینان حاصل

1. corpus

شود. بنابراین، وقوع‌های نامربوط (مانند «کمرگاه»، «کمرگه») حذف شدند و درنهایت به تحلیل کیفی داده‌ها (۵۱۹ وقوع باقی‌مانده) و بررسی نگرش نویسندگان به پدیده مرگ پرداخته شد.

شکل ۲: سطرهای واژه‌نمای توالی واژه «مرگ»

Left Context	Hit	Right Context
بر مثال سامري از مردمان مر مرا گوید خمش کن	مرگ	و جسك در عرب ما همچو خط اندر خطا
صالح چو جسم صالحان تا بر آن امت ز حکم	مرگ	و درد شحنة قهر خدا ز یشان بختست
است جمع این عجب که میش دل در گرج بست	مرگ	کایندر میانشان جنگ خاست اضداد است عمر
مردن پاره ایست چون ز جزو مرگ نتوانی گریخت جزو	مرگ	ار گشت شیرین مر ترا دردها از مرگ می
چشم زآنکه مرگم همچو جان خوش آمده ست مرگ بی	مرگی	بود ما را حلال برگ بی برگی تو را
فرمان آید از سالار ده آن چه خوردی و آده ای	مرگ	سیاه ای برادر یک دم از خود دور شو
شوم غمگین که غم شد سر نگویند هیچ کس بر	مرگ	غم نوحه کند؟ رو بخود کرد و بگفت ای
روحم، نه مملوک تنم بی تن خویشم، قتی ابن القتی	مرگ	من شد بزم و نرگسدان من حرص میری و
در زمستانشان اگر محبوس کرد در زمستانشان اگر چه داد	مرگ	کران گویند خود هست این قدیم جمله پندارند کاین
آن است کز صورت برست شیر مولی جوید آزادی و	مرگ	همچو پروانه بسوزاند وجود که جهودان را بد

۴- تحلیل داده‌ها

همان‌طور که گفته شد، هدف پژوهش حاضر بررسی استعاره‌های مفهومی واژه مرگ در دو اثر ارزشمند مثنوی معنوی و شاهنامه است، بر همین اساس، تحلیل داده‌ها در دو زیربخش ارائه می‌شود سپس به مقایسه دو نگرش فردوسی و مولانا پرداخته می‌شود و درنهایت در بخش جداگانه‌ای، نتایج حاصل از پژوهش، ارائه می‌گردد.

بر اساس پیکره گردآوری‌شده و پردازش نرم‌افزار AntConc، در متون شاهنامه و مثنوی معنوی به‌طورکلی تعداد ۵۳۶ مورد، واژه «مرگ» یافت شد که تعداد ۲۴۵ مورد متعلق به مثنوی و تعداد ۲۹۱ مورد متعلق به اشعار شاهنامه است.

جدول ۵: فراوانی واژه مرگ در متون بررسی شده

فراوانی واژه مرگ در کل متون بررسی‌شده	فراوانی واژه مرگ در شاهنامه	فراوانی واژه مرگ در مثنوی	
۵۳۶	۲۹۱	۲۴۵	قبل از ویرایش داده
۵۱۹	۲۷۴	۲۴۵	بعد از ویرایش داده

همانطور که در جدول (۲) قابل مشاهده است پس از حذف و ویرایش وقوع‌های نامربوط (مانند «کمرگاه»، «کمرگه») در نهایت تعداد ۵۱۹ وقوع باقی مانده است.

در پژوهش حاضر هدف تحلیل کیفی داده‌ها است و از آنجایی که ذکر و توصیف تمامی حوزه‌ها در چهارچوب کوچک پژوهش نمی‌گنجد، به مهم‌ترین و پربسامدترین حوزه‌های مبدأ (به‌عنوان نمونه) پرداخته می‌شود و از توضیح و توصیف سایر موارد صرف‌نظر می‌شود.

۴-۱- تحلیل کیفی واژه مرگ یا مردن در اشعار مثنوی مولانا

مرگ یکی از اتفاق‌های قابل توجه به‌عنوان نقطه پایان سفر زندگی در سرنوشت انسان است و نوع روبه‌رو شدن و نحوه نگرش به آن همیشه در تاریخ برای نوع بشر مسئله مهمی بوده است؛ به‌طوری‌که چگونگی مرگ، زمان و موقعیت مرگ، تصور مرگ و ... تأثیر مهمی در نگرش انسان‌ها دارد. شاید بتوان گفت مرگ لحظه‌ای ترسناک در حیات انسان است که به باور برخی نقطه پایان زندگی و به باور برخی دیگر، راهی به‌سوی آغاز زندگی دوباره است.

در مثنوی مولانا نیز نگرش به مفهوم مرگ از طریق حوزه‌های مبدأ قابل درک است و با تأمل و تفکر در مفاهیم به‌کاررفته برای تصویرسازی مفهوم مرگ در مثنوی می‌توان پی برد که مولانا چه نگرشی به رویداد مرگ دارد.

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از داده‌های پیکره، مولانا در مثنوی برای مفهوم مرگ از مفاهیمی چون بیماری، سفر، انسان، شکارچی و ... بهره گرفته است که در ادامه برای روشن ساختن موضوع به چند مورد اشاره می‌شود.

مرگ انسان است: شاعر گاهی مفهوم مرگ را از طریق حوزه مبدأ انسان مفهوم‌سازی کرده است که انگار مرگ همانند انسان از طرفی دارای زبان، حنجره، دستگاه گفتار است و از طرفی دیگر رازهایی از کسی یا چیزی دارد که ممکن است روزی آن‌ها را به زبان بیاورد. رازنگهداری از صفات خوب انسان است و اگر کسی نتواند رازنگهدار باشد، در عالم بشریت رفتار غیرانسانی دارد و در اینجا این خصلت بد که مختص انسان است به مرگ نسبت داده شده است. مولانا در اینجا از خصلت انسانی برای عینی‌سازی مفهوم انتزاعی مرگ بهره گرفته است.

(۱): در نوا آرم به نفی این ساز را / چون بمیری مرگ گوید راز را

مرگ خوردنی است: در بیت زیر شاعر جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ از حوزه مبدأ ماده خوراکی بهره برده است که انگار مرگ را می‌توان خورد و طعم آن می‌تواند خوشایند یا ناخوشایند باشد و در مصرع دوم به طعم حلوا اشاره کرده است که شیرین است.

(۲): مرگ او و مرگ فرزندان او / بهر حق پیشش چو حلوا در گلو

در مورد (۳) نیز شاعر مرگ را یک خوراکی یا نوشیدنی یا چیزی پنداشته که انگار دارای طعم و مزه‌ای است و می‌توان طعم آن را چشید و امتحان کرد و تلخی و شیرینی آن را تشخیص داد، اگرچه طعم تلخ در فرهنگ فارسی بیشتر ناخوشایند است می‌توان نتیجه گرفت که مولانا در این بیت مرگ را یک اتفاق ناگوار دانسته است.

(۳): من بمردم یک ره و باز آمدم / من چشیدم تلخی مرگ و عدم

استعاره مفهومی «مرگ خوردنی / نوشیدنی / چشیدنی است»، مبنای تجربی و زیستی دارد. مرگ می‌تواند از راه نوشیدن / خوردن / چشیدن زهر اتفاق بیفتد و از همین تجربه جهت مفهوم‌سازی مرگ بهره گرفته شده است.

مرگ شکارچی است: مولانا مرگ را همانند شکارچی دانسته که در کمین نشسته و منتظر رسیدن شکار است؛ یعنی مرگ در یک نقطه از زمان منتظر است تا انسان در پیمودن این مسیر زمانی به او برسد و در دام مرگ افتد. تجربه جهان پیرامون هم نشان داده است شکارچی همیشه در یک نقطه با ابزارهایی چون دام، کمان، نیزه و ... منتظر است تا شکار در تیررس او قرار گیرد. شاعر با بهره‌گیری از تجربه و رویدادهای جهان خارج از حوزه مبدأ شکارچی جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ استفاده کرده است.

(۴): شب مخسب اینجا، اگر جان بایدت / و نه مرگ اینجا کمین بگشایدت

مرگ عامل تکامل / گذر یا تغییر است: مولانا در چند بیت مرگ را تولد دوباره یا عامل تکامل دانسته است و آن را مرحله‌ای پنداشته که انسان برای تغییر کردن یا آغاز شکل جدیدی از زندگی باید از آن گذر کند. همان‌طور که در دنیای خارج برای تولید چیزی به دگرگونی یا تغییر شکل چیز دیگری نیاز هست، یا برای رفتن به مکانی به مسیری نیاز هست. در این بیت مرگ روشی برای دگرگونی انسان یا مسیری / پلی است در میان دو مکان.

(۵): هستی حیوان شد از مرگ نبات / راست آمد اقتلونی یا ثقات

مولانا در ابیات دیگری جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ از حوزه‌های مبدأ چون سفر، بیماری، حیوان درنده، زمان، مسیر، موجود مخوف، کاشتن، باد خزان، بلوغ، رویش، آزادی، شکارچی، انسان، زندان، دروگر، جدایی، قاضی، خوراکی، شراب، مهمان، عامل شناخت، سیل یا طوفان،

مکان و تکامل بهره برده است که به دلیل وسعت تحلیل و محدودیت در پژوهش از توصیف و توضیح آن‌ها خودداری می‌شود. با توجه به حوزه‌های مبدأ که مولانا جهت عینی‌سازی از آن‌ها بهره گرفته می‌توان گفت که در نظر مولانا مرگ گاهی خوشایند و گاهی ناخوشایند است. خوشایند از این نظر، گاهی مرگ باعث تغییر، بلوغ، تکامل، رهایی، آزادی و مسیری برای سفر از مکانی فانی به مکانی ابدی است و تنها راه رسیدن به سعادت و جاودانگی مرگ است؛ بنابراین برای کسی که راه سعادت و جاودانگی را پیش بگیرد مرگ رویدادی خوشایند و لذت‌بخش و ضروری است، اما از طرفی مرگ را بی‌رحم و خون‌خوار و ظالم جلوه می‌دهد که باعث نابودی و نیستی می‌گردد و همچنین مرگ را شرابی می‌داند که گاهی به کام شیرین و گاهی تلخ آید. این رویکرد مولانا به مرگ -از طرفی به زندگی و تولد دوباره معتقد است و تنها راه رسیدن به آن را مرگ می‌داند و از طرفی دیگر مرگ را یک پایان یا مانع می‌داند- می‌تواند نشان‌دهنده یک نگرش عرفانی و دینی باشد به‌طوری‌که در دین اسلام، مرگ را برای اهل ایمان اتفاقی خوشایند و برای ستمکاران عذاب می‌داند؛ تنها با مرگ است که می‌توان وارد دنیایی شد تا ثواب و عذاب اعمال خود را دریافت.

به‌طور کلی با توجه به تحلیل‌های انجام‌شده، بسیاری از استعاره‌های مفهومی مرگ در اشعار مولانا مانند تشبیه مرگ به کاشتن دانه، سیل، زاییدن و ... بنیاد اسطوره‌ای دارند. مولانا از منابع اسطوره‌ای فراوان بهره برده و مرگ را از زوایای مختلفی دیده و تصاویر خلاقانه‌ای بران آن خلق کرده است.

۴-۲- تحلیل کیفی واژه مرگ یا مردن در اشعار شاهنامه فردوسی

طبق آمار به‌دست‌آمده از پیکره متون شاهنامه، فردوسی ۲۶۳ بار از واژه مرگ استفاده کرده است و از آنجایی‌که فردوسی یک شاعر حماسه‌سرا است جای تأمل است که جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ در آن فضای حماسی از چه مبدأهایی بهره برده است، این امر کمک می‌کند تا نگرش فردوسی و همچنین نگرش جامعه آن زمان به مرگ مشخص شود.

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از داده‌های پیکره شاهنامه، فردوسی برای مفهوم مرگ از مفاهیمی چون حیوان درنده، سفر، انسان، شکارچی و ... بهره گرفته است که در ادامه برای روشن ساختن موضوع به چند مورد اشاره می‌شود.

مرگ موجودی ترسناک است: در جهان پیرامون برخی از موجودات هستند که به‌طور خواسته یا ناخواسته باعث ترس و وحشت سایر می‌شوند و به‌طور پیوسته این ترس توسط انسان تجربه می‌شود، در بیت زیر فردوسی برای عینی‌سازی مفهوم مرگ از مبدأ موجودات

ترسناک (هیولا، اژدها و ...) بهره گرفته و مرگ را موجودی ترسناک دانسته که هرکسی با او روبه‌رو شود نابود می‌شود و آمیدی به رهایی نیست.

(۶): دل سنگ و سندان بترسد ز مرگ / رهایی نیابد ازو بار و برگ

مرگ انسان / نوزاد است: علاوه بر اینکه زادوولد یکی از ویژگی‌های بارز انسان برای بقا است، در فرهنگ فارسی معمولاً رایج است که دربارهٔ پهلوانان و انسان‌های نیرومند و شجاع اصطلاح -کسی مانند او دیگر متولد نمی‌شود- به کار می‌برند و این یک نوع نگرش به شجاعت است که در بین مردم چه در عهد قدیم و چه در زمان حال هنوز رایج بوده و هست. فردوسی نیز مرگ را انسانی دانسته است که از خصلت پهلوانی، شجاعت و نیرومند بودن برخوردار است و از یک مادر متولدشده و به‌مرور رشد کرده است.

(۷): بدو گفت پرداخته کن سر ز باد / که جز مرگ را کس ز مادر نژاد

مرگ شکارچی است: فردوسی جهت درک مفهوم انتزاعی مرگ از حوزهٔ مبدأ شکارچی استفاده کرده است و مرگ را همانند شکارچی در نظر گرفته که در کمین نشسته و منتظر رسیدن شکار است؛ یعنی مرگ در یک نقطه از زمان منتظر است تا انسان در پیمودن این مسیر زمانی به او برسد و در دام مرگ افتد. تجربهٔ جهان پیرامون هم نشان داده است شکارچی همیشه در یک نقطه با ابزارهایی چون دام، کمان، نیزه و ... منتظر است تا شکار در تیررس او قرار گیرد. شاعر با بهره‌گیری از تجربه و رویدادهای جهان خارج از حوزهٔ مبدأ شکارچی جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ استفاده کرده است.

(۹): کسی زنده بر آسمان نگذرد / شکارست و مرگش همی بشکرد

مرگ حیوان درنده است: فردوسی در بیت زیر برای عینی‌سازی مفهوم مرگ از حوزهٔ مبدأ حیوان درنده (شیر، پلنگ و...) بهره برده است و مرگ را مانند جانوری درنده به تصویر کشیده است که شکار خود را دنبال می‌کند و با چنگال‌های تیز و برنده بر پشت او می‌نشیند و او را از حرکت باز می‌دارد به‌طوری‌که نتواند از چنگالش بگریزد و به‌راحتی آن را می‌خورد. بر اساس دیدگاه ادیان هم وقتی زمان مرگ کسی فرارسد نمی‌تواند از چنگال آن بگریزد و زدگیش به پایان می‌رسد گویی که هیچ‌وقت نبوده است.

(۱۰): نیابد کسی چاره از چنگ مرگ / چو باد خزانست و ما همچو برگ

مرگ باد است: باد یکی از سریع‌ترین پدیده‌های جهان هستی است که می‌تواند بر هر مکانی بوزد و حتی درون روزنه‌های کوچک نیز عبور می‌کند. فردوسی نیز از حوزه مبدأ باد که برای انسان قابل لمس است در جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ بهره می‌گیرد و مرگ را طوری تصویرسازی می‌کند که انگار در همه‌جا می‌وزد و کسی نمی‌تواند از دستش فرار کند و گویا انسان به هرجایی که پناه ببرد باز هم مرگ مانند باد بر او می‌وزد.

(۱۱): تو گفתי که بگریزم از چنگ مرگ / چو باد خزان آمد از شاخ برگ

همچنین فردوسی نیز در ابیات دیگری از شاهنامه، جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ از حوزه‌های مبدأ همچون آتش، مکان، شیء متحرک، شیء، مسیر یا پل، شکارچی، انسان، حیوان درنده، باد، زندان، عقاب، مقصد، موجود ترسناک، زهر یا شراب، شیء برنده، مانع، درد، درب و نام شخص بهره برده است که به دلیل وسعت تحلیل و محدودیت در پژوهش از توصیف و توضیح آن‌ها خودداری می‌شود.

با توجه به حوزه‌های مبدأ مورد استفاده توسط فردوسی، مرگ موجودی متحرک است که همیشه در حال جنب‌وجوش، جنگ، وزیدن، شکار کردن و خون ریختن و دریدن است و این ریشه در محتوای فضای شعری فردوسی دارد که در نگرش فردوسی تأثیر داشته است، در اشعار شاهنامه چون همیشه از جنگ، مبارزه، افسانه‌ها، قهرمانان و پهلوانان سخن گفته و همچنین از ابزارهای جنگی چون گرز، نیزه، شمشیر، کمان و ... نام برده است، یک فضای ناخوشایند و پر از خشم را تصویرسازی کرده است و همین فضا و چهارچوب بر انتخاب حوزه مبدأ جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ تأثیر داشته است.

۵- مقایسه حوزه‌های مبدأ به کاررفته توسط مولانا و فردوسی برای مفهوم مرگ

طبق جدول (۳) مولانا برای مفهوم مرگ از ۲۴ حوزه مبدأ و فردوسی نیز از ۱۹ حوزه مبدأ بهره برده است که تعداد ۹ حوزه مبدأ بین آن‌ها مشترک است.

نتایج جدول (۳) نشان می‌دهد مولانا از حوزه‌های گسترده و متنوعی جهت مفهوم‌سازی پدیده مرگ بهره برده است. این تنوع نشان‌دهنده دیدگاه عرفانی مولانا به مرگ است که هم جنبه‌های مثبت (مانند بلوغ، آزادی و تکامل) و هم جنبه‌های منفی (مانند زندان، موجود مخوف و حیوان درنده) دارد. این تنوع همچنین نشان‌دهنده خلاقیت و استفاده مولانا از مفاهیم اسطوره‌ای و قرآنی است؛ فردوسی نیز از حوزه‌های مبدأیی استفاده کرده است که بیشتر جنبه‌های ترسناک و خطرناک مرگ را برجسته می‌کنند. این امر با توجه به ژانر حماسی شاهنامه طبیعی است، زیرا مرگ در این اثر به عنوان یک نیروی مخوف و نابودکننده به تصویر

کشیده می‌شود. این حوزه‌های مبدأ به خوبی منعکس‌کننده فضای جنگی و خشن شاهنامه هستند. همچنین، حوزه‌های مشترک نشان‌دهنده نقاط اشتراک در دیدگاه‌های دو شاعر نسبت به مرگ است. به بیانی دیگر، هر دو شاعر مرگ را به عنوان یک نیروی خطرناک، اجتناب‌ناپذیر و تهدیدگر انسان، می‌بینند. این نشان‌دهنده درک مشترک از مفهوم مرگ است که در فرهنگ و تجربه زیستی آن‌ها ریشه دارد.

جدول ۶: مقایسه حوزه‌های مبدأ به کاررفته توسط مولانا و فردوسی برای مفهوم مرگ

پیکره	حوزه‌های مبدأ	فراوانی
مثنوی مولانا	سفر، بیماری، حیوان درنده، زمان، مسیر، موجود مخوف، کاشتن، خزان، بلوغ، رویش، آزادی، شکارچی، انسان، زندان، دروگر، جدایی، قاضی، خوراکی، شراب، مهمان، عامل شناخت، سیل یا طوفان، مکان، تکامل	۲۴
شاهنامه فردوسی	آتش، مکان، شیء متحرک، شیء، مسیر یا پل، شکارچی، انسان، حیوان درنده، باد، زندان، عقاب، مقصد، موجود ترسناک، زهر یا شراب، شیء برنده، مانع، درد، درب، نام شخص	۱۹
حوزه‌های مشترک	حیوان درنده، موجود مخوف، باد خزان، مسیر، شکارچی، انسان، زندان، مکان، شراب	۹

۶- نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی مفهوم مرگ با تکیه بر نظریه استعاره‌های مفهومی در مثنوی و شاهنامه فردوسی پرداخته است با این هدف که مشخص سازد برای عینی‌سازی مفهوم انتزاعی مرگ از چه حوزه‌هایی در مبدأ بهره برده‌اند و همچنین چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین نگرش مولانا به عنوان یک شاعر عرفانی و فردوسی به عنوان یک شاعر حماسی سُرّا نسبت به پدیده مرگ وجود دارد. بررسی آثار ادبی در زمان‌های مختلف برای پژوهشگران همیشه حائز اهمیت بوده و هست؛ زیرا در عمق این آثار اطلاعات و رازهایی درباره فرهنگ و نوع نگرش مردم نهفته است که می‌تواند آینه جهان‌بینی زمان خود باشند. مسئله مرگ و زندگی از گذشته تاکنون از پدیده‌های مهمی بوده‌اند که مردم را به تفکر واداشته‌اند، گاهی مرگ را پایان زندگی گماشته‌اند و گاهی مکمل همدیگر.

استعاره‌های مفهومی مرگ در اشعار مولانا مانند تشبیه مرگ به کاشتن دانه، سیل، زادن و ... بنیاد اسطوره‌ای دارند. مولانا از منابع اسطوره‌ای و مفاهیم قرآنی بهره برده و مرگ را از زوایای مختلفی دیده و تصاویر خلاقانه‌ای برای آن خلق کرده است. وی برای عینی‌سازی مفهوم انتزاعی مرگ از تعداد ۲۴ مبدأ بهره جسته است که عبارت‌اند از: سفر، بیماری، حیوان درنده،

زمان، مسیر، موجود مخوف، کاشتن، خزان، بلوغ، رویش، آزادی، شکارچی، انسان، زندان، دروگر، جدایی، قاضی، خوراکی، شراب، مهمان، عامل شناخت، سیل یا طوفان، مکان و تکامل.

با توجه به حوزه‌های مبدأ استفاده‌شده توسط مولانا جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ، می‌توان گفت که در نظر مولانا مرگ گاهی خوشایند و گاهی ناخوشایند است. خوشایند از این نظر مرگ باعث تغییر، بلوغ، تکامل، رهایی، آزادی و مسیری برای سفر از مکانی فانی به مکانی ابدی است و تنها راه رسیدن به سعادت و جاودانگی مرگ است؛ بنابراین برای کسی که راه سعادت و جاودانگی را پیش بگیرد مرگ رویدادی خوشایند و لذت‌بخش و در عین حال ضروری است، درواقع، مولانا مرگ را پلی به سوی حقیقت و رهایی از آفات تباهی می‌داند، اما از طرفی مرگ را بی‌رحم و خون‌خوار و ظالم جلوه می‌دهد که با انسان ستیز دارد و باعث نابودی و نیستی می‌گردد؛ همچنین از نظر وی، مرگ شرابی است که گاهی شیرین چون شربت و گاهی تلخ همچون زهر است. این رویکرد مولانا به مرگ - که از طرفی به زندگی و تولدی دوباره معتقد است و تنها راه رسیدن به آن را مرگ می‌داند و از طرفی دیگر مرگ را یک پایان یا مانع می‌داند - می‌تواند بیانگر نگرش عرفانی و دینی او باشد، به‌طوری‌که در دین اسلام، مرگ برای اهل ایمان اتفاقی خوشایند و در مقابل، برای ستمکاران ناخوشایند است.

استعاره‌های مفهومی مرگ در اشعار فردوسی نیز نشان‌دهنده نگرش وی به مرگ است. فردوسی در عینی‌سازی مفهوم مرگ تا حدودی متفاوت از مولانا عمل می‌کند و بیشتر از درندگان و موجودات ترسناک به عنوان مبدأ استفاده کرده است. وی برای عینی‌سازی مفهوم انتزاعی مرگ از تعداد ۱۹ مبدأ بهره جسته است که عبارت‌اند از: آتش، مکان، شیء متحرک، شیء، مسیر یا پل، شکارچی، انسان، حیوان درنده، باد، زندان، عقاب، مقصد، موجود ترسناک، زهر یا شراب، شیء برنده، مانع، درد، درب و نام شخص.

در شاهنامه، فردوسی از حوزه‌هایی برای مبدأ استفاده کرده است که مرگ را موجودی متحرک جلوه می‌دهد و همیشه در حال جنب‌وجوش، جنگ، وزیدن، شکار کردن و خون ریختن و دریدن است؛ این امر، احتمالاً ریشه در حماسی‌س‌لارایی فردوسی دارد که در نگرش وی تأثیر داشته است. فردوسی به این دلیل که همیشه از جنگ، مبارزه، افسانه‌ها، قهرمانان و پهلوانان سخن گفته و همچنین از ابزارهای جنگی چون گرز، نیزه، شمشیر، کمان و ... نیز نام برده است، یک فضای ناخوشایند و پر از خشم را تصویرسازی کرده است که همین فضا و چهارچوب بر انتخاب حوزه مبدأ جهت عینی‌سازی مفهوم مرگ تأثیر داشته است.

از مبدأهای به‌کاررفته در پیکره موردبررسی تعداد ۱۵ مبدأ مختص به شعر مولانا است که عبارت‌اند از: سفر، بیماری، زمان، کاشتن، بلوغ، رویش، آزادی، دروگر، جدایی، قاضی، خوردنی، مهمان، عامل شناخت، سیل یا طوفان و تکامل؛ تعداد ۱۰ مبدأ مختص اشعار فردوسی است

که عبارت‌اند از: آتش، شیء متحرک، شیء، عقاب، مقصد، شیء برنده، مانع، درد، درب و نام اشخاص و درنهایت تعداد ۹ حوزه مبدأ در اشعار آن‌ها مشترک است که شامل حیوان درنده، موجود مخوف، باد خزان، مسیر، شکارچی، انسان، زندان، مکان، شراب است. درواقع، حوزه‌های مبدأ مشترک در دو اثر میزان درک مشترک از مفهوم مرگ را بین دو شاعر نشان می‌دهند. بر اساس لیکاف و جانسون (۱۹۹۹) استعاره‌ها ریشه در تجربه تجسمی انسان دارند و اندیشیدن بر مبنای استعاره‌های مفهومی و صحبت کردن درباره مفاهیم انتزاعی، از تجربه تجسمی نشئت می‌گیرد (کوچش، ۲۰۰۵: ۲). تجربه تجسمی به اتصالات عصبی مشخص میان نواحی مختلف مغز می‌انجامد که این نواحی همان حوزه‌های مبدأ و مقصد هستند که بین آن‌ها نداشت وجود دارد (کوچش، ۲۰۰۵: ۶)؛ از این رو، تجربه شاعران از جهان اطراف و پدیده‌های عینی مانند مکان، باد، آتش، اشیاء، حیوانات، آب، فعالیت‌ها (حرکات اجسام، خوابیدن، خوردن، درو کردن، شکار و ...) مبنای درک آن‌ها از پدیده انتزاعی مرگ شده و آن‌ها را قادر ساخته تا با انطباق تجارب خود با پدیده مرگ، تصویر ملموسی از آن ارائه دهند؛ این نتایج با نتایج پژوهش آریان و تلخابی (۱۳۹۹) تطابق دارد؛ آن‌ها معتقدند تجربه شاعر از حوزه‌های مبدأ مبنای درک وی از مرگ شده است و بر اساس آن‌ها پدیده مرگ را ملموس ساخته است، در واقع حوزه‌های مبدأ می‌توانند منجر به شناخت نگرش شاعر و تصور وی از مرگ شوند؛ به بیانی دیگر، در نگرش فردوسی مرگ بیشتر یک موجود ترسناک و ناخوشایند است که فضایی از نیستی و نابودی را به همراه دارد، اما در اشعار مولانا مرگ گاهی خوشایند و گاهی ناخوشایند جلوه داده شده است؛ یعنی می‌تواند فضایی پر از درد و وهم و از طرفی، فضایی با رهایی، حکمت و رشد را تداعی سازد. این تفاوت‌ها نشان می‌دهند که تجربه‌های زیسته و سبک شعری مولانا و فردوسی تأثیر مستقیمی بر نگرش و تصویرسازی آن‌ها از مرگ داشته است. مولانا بیشتر بر مفهوم تکامل و رهایی تمرکز دارد، در حالی که فردوسی به جنگ و نیستی توجه می‌کند؛ بنابراین، استعاره‌های به کاررفته توسط هر شاعر نه تنها نگرش آن‌ها به مرگ را نشان می‌دهد، بلکه بازتابی از جهان‌بینی فرهنگی و دینی آن‌ها نیز محسوب می‌شود.

از دلایل متنوع بودن استعاره‌ها در این پژوهش می‌توان به تجربه متفاوت، ژانر و خلاقیت شاعر در به کاربردن پدیده‌های ملموس جهت مفهوم‌سازی پدیده انتزاعی اشاره کرد. تجربه انسان‌ها با یکدیگر فرق دارد و از طرفی به دلیل سبک شناختی متفاوت برای خلق افکار انتزاعی نیز، افراد جامعه با هم فرق دارند؛ از این رو، مولانا و فردوسی نیز هرکدام بر اساس تجربه زیسته خود پدیده انتزاعی مرگ را بر مبنای حوزه‌های مبدأ مختلف توصیف کرده‌اند. شعبانلو (۱۳۹۸) اذعان دارد که مولوی به دلیل بهره‌گیری از مفاهیم بنیادی در قرآن و از عبارات زبانی متنوع‌تر و بیشتری جهت مفهوم‌سازی مرگ استفاده کرده است؛ نتایج حاصل از پژوهش وی، تأییدی

بر نتایج پژوهش حاضر است که حوزه‌های مبدأ به کار رفته در اشعار مولانا نسبت به اشعار فردوسی متنوع‌تر و بیشتر است.

منابع

- آریان، حسین و تلخابی، مهری. (۱۳۹۹). تحلیل مفهوم مرگ در شعر فروغ فرخزاد بر اساس نظریه استعاره شناختی. *نشریه مطالعات زبانی و بلاغی*، ۱۱(۲۲)، ۳۶-۷. SID. <https://sid.ir/paper/385367/fa>
- اسداللهی، خدابخش و سبزی‌پور، جهان‌دوست. (۱۴۰۰). «تحلیل استعاره مفهومی باد صبا در شعر حافظ». *نشریه مطالعات زبان و ادبیات غنایی*، دوره ۱۱، ۲۳-۳۸.
- بارسلونا، آنتونیو. (۱۳۹۹). *استعاره و مجاز با رویکردی شناختی*، ترجمه فرزانه سجودی، لیلا صادقی، نینا امراللهی. تهران: انتشارات نقش جهان.
- حسینی، پرشنگ. (۱۳۹۶). «بررسی استعاره‌های مفهومی در کردی سورانی با تکیه بر اشعار شیرکو بی‌کس». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- خلیفه‌لو، سید فرید و مجاهدی رضاییان، ستاره. (۱۴۰۱). «بررسی بازنمایی استعاره‌های مفهومی در داستان «سیاوش» شاهنامه فردوسی: بر اساس رویکرد شناختی». *نشریه متن پژوهی/ادبی*، دوره ۲۶، شماره ۹۲، ۳۱۳-۳۳۷.
- راسخ‌مهند، م. (۱۳۹۶). *درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی*. تهران: انتشارات سمت.
- زاهدی، سیده اکرم**، صادقی تحصیلی، طاهره، صحرایی، قاسم و **زهره وند سعید**. (۱۴۰۱). «بررسی استعاره مفهومی زمان در شعر حافظ و جهان ملک خاتون». *نشریه سبک‌شناسی نظم و نثر فارس*، دوره ۱۵، شماره پیاپی ۷۱، ۱۹۶-۱۷۳.
- سراج، اشرف و محمودی بختیاری، بهروز. (۱۳۹۷). «استعاره‌های مفهومی حوزه اخلاق در شاهنامه فردوسی: رویکردی شناختی». *فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌نامه اخلاق*، شماره ۴، ۱۴۲-۱۲۷.
- شعبانلو، علیرضا. (۱۳۹۸). «منشأ قرآنی استعاره‌های مفهومی مرگ در مثنوی مولوی». *فصلنامه مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی*، دوره ۳، ۳۹-۶۲.
- شعبانلو، علیرضا. (۱۴۰۰). «بنیاد اسطوره‌ای استعاره مفهومی مرگ در مثنوی و معنوی». *فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۵۸، ۱۳۳-۱۰۷.
- صفوی، کورش. (۱۳۹۷). *درآمدی بر معنی‌شناسی شناختی*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- لیکاف، جورج و جانسون، مارک. (۱۳۹۷). *استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم*، ترجمه هاجر آقا ابراهیمی. تهران: نشر علمی.
- نیلی‌پور، رضا. (۱۳۹۶). *زبان‌شناسی شناختی: دومین انقلاب معرفت‌شناختی در زبان‌شناسی*. تهران: هرمس
- Barcelona, A. (Ed). (2012). Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective (Vol. 30). Walter de Gruyter.

- Evans, V. (2007). *"A Glossary of Cognitive Linguistics"*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Geeraerts, D. (2006). *A Rough Guide to Cognitive Linguistics*. Berlin. New York: Mouton de Gruyter.
- Grady, Joseph E. (2007). "Metaphor" in Geeraerts, D. and Cuyckens, H (ed); *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*; New York: Oxford University Press, pp.188-213.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2008). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Owiredu, C. (2020). "Metaphors and euphemisms of death in Akan and Hebrew". *Open Journal of Modern Linguistics*, 10(04), 404.
- Solheim, M. A. D. (2014). *"Death by metaphor: A study of metaphors and conceptualizations of death in British and American obituaries (Master's thesis)"*. University of OSLO.